

УДК 551.481.1 (477.82)

ІЛЬІН Л.В.

СТАВКИ УКРАЇНИ: РЕСУРСИ Й ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ

Постановка проблеми. Розробка теоретичних і методичних основ комплексно-географічного обґрунтування раціонального природокористування, територіальна організація й особливості інвентаризації природних ресурсів, моніторинг стану та екологічних змін природного середовища – основне завдання сучасної географії. Ці дослідження набули особливого значення у зв'язку з подальшою інтенсифікацією виробництва, коли зростає значення наукових досліджень у розробці основ раціонального природокористування і підвищення ефективності природоохоронних заходів. Вирішувати проблеми, пов'язані з оптимізацією й охороною водойм, можливо лише у результаті комплексного вивчення лімносистем розміщених у різних природно-кліматичних (ландшафтних) зонах та природно-господарських регіонах.

Подальший розвиток продуктивних сил у значній мірі визначається станом водно-ресурсного потенціалу. В сучасних умовах якість природних вод у результаті інтенсивного техногенного впливу продовжує погіршуватись, що призводить до зменшення водозабезпеченості території. Крім того наявні диспропорції у водоспоживанні й водовикористанні ускладнюють ситуацію.

Оцінка ставкового фонду України необхідна для виконання Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води [7], при запобіганні шкідливої дії води (будівництво гідротехнічних споруд, захисних дамб тощо) відповідно до Комплексної програми проведення протипаводкових заходів на 1994-2000 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 року № 37), при здійсненні екологічної паспортизації малих річок та інших водних об'єктів відповідно до розпорядження Ради Міністрів України від 18 грудня 1987 року № 658 із створенням відповідної інформаційної бази даних та ін.

Питанням інформаційного забезпечення приділяється особлива увага, оскільки практична значимість багатьох схем управління водогосподарськими комплексами, значною мірою визначається наявністю, надійністю та формою надання вихідної інформації.

На сьогоднішній день створений значний фонд даних, який є основою при плануванні розвитку водного господарства та інженерних розрахунках. Разом з тим, існуюча зараз опорна гідрометеорологічна сітка, в силу недостатнього розміщення спостережних пунктів, не дає змоги здійснити вірне узагальнення щодо кількісної оцінки водних ресурсів різних територій (природні регіони, природно-господарські і економічні райони, малі економічні райони, фізико-

географічні країни (зони, підзони, провінції). адміністративні області). Водоймам різних ґрунтово-кліматичних зон, як і кожній конкретній водоймі, властиві свої специфічні особливості, які і визначають основні напрямки їх раціонального використання і охорони.

Перспективи розвитку народного господарства вимагають значного розширення теоретичних і прикладних досліджень внутрішніх водойм. Осушення і обводнення земель передбачає, частково, максимальне зарегулювання місцевого стоку. При вирішенні цієї проблеми вагоме значення набувають питання збереження і перерозподіл річкових вод, їх детальний облік, охорона від забруднення, глибокий аналіз наслідків, пов'язаних з гідротехнічним будівництвом, комплексне вивчення природних умов природних і антропогенних водних об'єктів у період їх експлуатації.

Одним з важливих завдань регулювання річкового стоку в інтересах народного господарства є створення надійних водних об'єктів – штучних водойм (ставків, водосховищ). Їх наявність на багатьох річках призводить до суттєвих змін водного режиму і природних умов, а також господарської діяльності на ділянках впливу регулювання стоку.

Аналіз досліджень і публікацій. Пропоноване дослідження базується на теоретико-методологічних здобутках озеразнавства (лімнології), сформованих в працях вітчизняних й зарубіжних науковців Бусалаєва І.В. [1], Гриневича А.Г. та ін. [3], Черкавського С.К. [10], Широкова В.М. та ін. [11] та наших попередніх оцінках ресурсів природних та штучних водойм України [4-6].

Виходячи з актуальності порушених проблем нами **поставлене завдання** здійснити оцінку ставкового фонду України за природними (фізико-географічними) країнами (зонами), природно-господарськими регіонами, великими та малими економічними районами та розрахувати найважливіші показники, які характеризують ресурси ставків.

Результати дослідження. Опрацювання матеріалів [2, 8] дало можливість здійснити оцінку ресурсів ставків. Розподіл ставків на території України досить нерівномірний, а облік їх дуже ускладнений. Ставки – найбільш чисельні водойми України (27496 водойм), саме тут зосереджена значна частина гідроресурсів країни. Вказані водойми, завдяки їх чисельності, в більшості районів уже стали невід'ємним біотопічним елементом ландшафту. Площа водного дзеркала становить 208,32 тис. га, повний об'єм – 2986,1 млн. м³.

Ресурси ставків за природними (фізико-географічними) країнами (зонами) розподілені наступним чином (табл. 1): Східно-Європейська рівнина – 25619 водойм, об'єм – 2902,03 млн. м³, площа – 199,79 тис. га (майже половина з них розміщена у Лісостеповій зоні), Українські Карпати (1067 водойм, 76 млн. м³, 5,48 тис. га відповідно), Кримські гори (817 водойм, 80,7 млн. м³, 3,05 тис. га).

У природно-господарських регіонах основна кількість водойм зосереджена в Київському Придніпров'ї (6106), на Поділлі (5473), Лівобережному (4320) і Промисловому (4006) Придніпров'ях, відносно незначна їх кількість – у Західному Поліссі (810), Криму (817), Донбасі (1314). Щодо об'ємів водної маси, в основному вони зосереджені в Київському (701,4 млн. м³), Лівобережному (497,6 млн. м³), Промисловому (460,8 млн. м³) Придніпров'ях. Значні ресурси ставків має і природно-господарський регіон Поділля (472,2 млн. м³). Найбільшу площу ставки займають у Київському Придніпров'ї (51,03 тис. га), на Поділлі (39,71 тис. га), Лівобережному (33,86 тис. га) і Промисловому (28,42 тис. га) Придніпров'ях (табл. 2). Здійснені розрахунки дають змогу прослідкувати

Таблиця 1.

Ставки України (за природними (фізико-географічними) країнами (зонами))

Фізико-географічні країни, зони	Кількість	Об'єм, млн. м ³	Площа, тис. га
Східно-Європейська рівнина	25619	2902,03	199,79
<i>Змішаних лісів</i>	5843	714,6	53,0
<i>Лісостепова зона</i>	13952	1356,5	99,81
<i>Степова зона</i>	5817	758,3	46,98
Українські Карпати	1067	76,0	5,48
Кримські гори	817	80,7	3,05
РАЗОМ	27496	2986,1	208,32

Таблиця 2.

Ставки України (за природно-господарськими регіонами)

Природно-господарські регіони	Кількість	Об'єм, млн. м ³	Площа, тис. га
Західне Полісся	810	102,5	9,3
Українські Карпати	2238	157,6	11,01
Поділля	5473	472,2	39,71
Київське Придніпров'я	6106	701,4	51,03
Лівобережне Придніпров'я	4320	497,6	33,86
Промислове Придніпров'я	4006	460,8	28,42
Донбас	1314	265,9	11,29
Причорномор'я	2412	247,4	20,65
Крим	817	80,7	3,05

особливості розподілу ставкового фонду за великими та малими економічними районами (табл. 3-4).

Таблиця 3.

Ставки України (за економічними районами)

Економічні райони	Кількість	Об'єм, млн. м ³	Площа, тис. га
Східний	7725	1008,5	60,19
Західний	16542	1649,5	124,43
Південний	3229	328,1	23,7

За походженням і способом живлення на території України ставки представлені такими групами: ставки на річках, ставки в ярах, копані ставки та наливні ставки [9].

Ставки на річках – річкові загати, які розміщені на річках або струмках, живлення відбувається протягом всього року. Рівнинні річки в своїх верхів'ях, як правило, перегороджені рядом гребель, які ділять річку на окремі (декілька) ставків. Такі водойми мають форму трикутників, які розширюються від верхньої до пригреблевої частини.

Таблиця 4.

Ставки України (за малими економічними районами)

Малі економічні райони	Кількість	Об'єм, млн. м ³	Площа, тис. га
Донецький	1314	265,9	11,29
Придніпровський	2091	245	15,04
Північно-Східний	4320	497,6	33,86
Центрально-Поліський	3838	450,5	34,78
Причорноморський	3229	328,1	23,7
Карпатський	2238	157,6	11,01
Подільський	5473	472,2	39,71
Центрально-Український	4183	466,7	29,63
Західно-Поліський	810	102,5	9,3

Практично непроточними є ставки в ярах, вони характеризуються нагромадженням продуктів ерозії. В результаті замулення ці ставки швидко міліють і заростають. Таких водойм в Україні велика кількість, і зосереджені вони переважно в посушливих районах, де використовуються комплексно (зрошення, водопостачання, рибицтво, рекреація). Живляться у період випадання атмосферних опадів або під час танення снігу.

Копані ставки у чистому вигляді зустрічаються (будуються) рідко. У більшості випадків будують комбіновані ставки – частково копані, а частково загатні, особливо багато таких водойм у степовій зоні. Ці ставки на півдні України піддаються значному засоленню. Крім атмосферних опадів живляться також і ґрунтовими водами.

За своєю конструкцією регульованими є наливні ставки, створюються вони здебільшого у рибницьких господарствах, але значно залежать від місцевих географічних факторів. Живлення цих ставків відбувається з рівнинних річок. Наливні ставки створені на високопродуктивних ґрунтах, дають найбільш високу біологічну продукцію, на відміну від споруджених на неродючих ґрунтах. Наливні ставки наповнюються водою з річок через спеціально побудовані канали або насосні станції.

Лімнічні особливості ставків визначаються не тільки походженням, джерелами живлення, морфометричними особливостями, ступенем заростання і замулення, характером господарської діяльності на водоймі і на водозборі, але у значній мірі регіональними факторами.

За типом живлення, хімічним складом і гідробіологічним режимом для України виділяють сім категорій ставків, приурочених до певних регіонів [9].

1. Лісові ставки атмосферно-ґрунтового живлення, руслові на струмках і наливні, з лісовим і болотним стоком, дистрофні - найбільш поширені в лісовій зоні правобережної України.

2. Лісостепові ставки руслові і наливні на струмках, а також атмосферно-ґрунтового живлення, евтрофні – найбільш характерні для південних районів правобережжя лісової зони України, західних районів Лісостепу, включаючи північно-східне Прикарпаття, лівобережжя лісової зони України і північні райони Лісостепу.

3. Лісостепові ставки руслові на річках, великі, евтрофні – розміщені переважно в центральній частині Лісостепу.

4. Північностепові ставки балкові з атмосферно-грунтовим живленням, евтрофні – переважають у Степу, займають північні степові райони та південні райони Лісостепу.

5. Південностепові ставки з атмосферно-грунтовим живленням, політропні – переважають на значних площах сухого степу і на всій території рівнинного Криму.

6. Гірські і передгірські Кримські ставки, евтрофні – розміщені на території Кримських гір і передгір'я.

7. Гірські і передгірські Карпатські ставки, оліготрофні – розміщені на території Українських Карпат і Закарпаття.

Важливими показниками, які характеризують ресурси ставок є кількість ставок на 1000 км² та об'єм води ставок у млн. м³ на км². Розраховані показники свідчать, що найвищі вони у Вінницькій (120 водойм на км², 0,01 млн. м³ на км²) та Черкаській (108 і 0,01 відповідно), найменші – у Закарпатській (4 і 0,0006) областях (табл. 5).

Таблиця 5.

Розрахункові характеристики ставок України (за адміністративними областями)

Адміністративні області	Кількість ставок на 1000 км ²	Об'єм води, млн. м ³ на км ²
Вінницька	120	0,01
Волинська	19	0,001
Дніпропетровська	38	0,004
Донецька	38	0,007
Житомирська	26	0,003
Закарпатська	4	0,0006
Запорізька	31	0,003
Івано-Франківська	41	0,002
Київська	82	0,008
Кіровоградська	77	0,008
Кримська АР	30	0,002
Луганська	11	0,002
Львівська	53	0,003
Миколаївська	35	0,004
Одеська	24	0,001
Полтавська	42	0,007
Рівненська	21	0,003
Сумська	50	0,006
Тернопільська	34	0,004
Харківська	60	0,003
Херсонська	25	0,002
Хмельницька	87	0,006
Черкаська	108	0,01
Чернівецька	52	0,004
Чернігівська	21	0,003
УКРАЇНА	45	0,004

Висновки. Сприятливі природні умови допомогли у створенні широкої мережі ставків. Але особливості формування сучасного рельєфу території, її гідрографії, клімату і ґрунтів визначають різні умови їх будівництва і експлуатації в різних регіонах. Проектування і експлуатацію ставків необхідно пов'язувати з їх природними особливостями, які в Україні мають специфічний характер.

Доцільне розміщення за територією, комплексний характер використання і розміри повинні визначатись, насамперед, інтересами всього сільськогосподарського виробництва і потребами правильної організації водо- і землекористування.

Перетворення природи у великих масштабах повинно супроводжуватись детальним вивченням як самого процесу регулювання стоку, так і результатів цих змін у ландшафті. Це необхідно для створення нових, науково обґрунтованих схем водогосподарського благоустрою території і найбільш доцільного і ефективного використання її місцевих ресурсів.

1. Бусалаев И.В. Анализ и планирование водохозяйственных систем в условиях неопределенности информации // Водные ресурсы. – 1973. – № 5. – С. 170-178. 2. Водне господарство в Україні / За ред. А.В. Яцика, В.М. Хорева. – К.: Генеза, 2000. – 456 с. 3. Гриневич А.Г., Кабанов В.И. Система учета водохранилищ в СССР // Гидротехника и мелиорация. – 1980. – № 3. – С. 63-65. 4. Ильин Л.В. Водоемы замедленного водообмена Украины: ресурсы и проблемы рационального использования // Прикладная лимнология. – 2002. – Вып. 3. – С. 265-271. 5. Ільїн Л.В. Проблеми та перспективи раціонального використання ресурсів водойм уповільненого водообміну України // Вісн. Рівненського держ. техн. ун-ту. Водне господарство: економіка, екологія, менеджмент. – 2000. – Вип. 4 (6). – С. 25-30. 6. Ільїн Л.В. Ресурси водойм уповільненого водообміну України // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В. 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 3. – С. 164-166. 7. Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. – К, 1997. – 92 с. 8. Паламарчук М.М., Закорчевна Н.Б. Водний фонд України: Довідковий посібник / За ред. В.М. Хорева, К.А. Алієва. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 392 с. 9. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды. – К.: Наукова думка, 1987. – 224 с. 10. Черкавский С.К. О единой государственной системе учета вод и введения водного кадастра СССР // Водные ресурсы. – 1972. – № 3. – С. 44-52. 11. Широков В.М., Гриневич А.Г. Система учета использования зарегулированных водных ресурсов СССР // География и природные ресурсы. – 1983. – № 2. – С. 19-26.

The appraisal of pool resources of Ukraine is accomplished by natural (physical-geographic) countries (zones), natural-economic regions, large economic regions, intrarepublican regions etc. The indexes, which characterize the resources of the pools, are counted up.